

УВОДНА РИЈЕЧ

Другарице и другови,

Слободан сам да пред вама, врсним зналцима наше старе књиге и штампарства, потражим одговор на питање: које и какво вријеме даде нашег знаменитог штампара Божидача Вуковића Подгоричанина?

Крај петнаестог и почетак шеснаестог вијека — вријеме открића Америке и морског пута за Индију, доба у којем се слама феудална кнута и, уједно, покреће точак-замајац капитала. То је, дакле, вријеме великог европског грча — судара двију епоха, судара Истока и Запада, судара цивилизација, култура и стилова и у исти мах борби на вјерској основи, сељачких устанака и тежњи за освајањем колонија и нових тржишта.

То је вријеме када се, на примјер, уједињавају земље на руском простору, а послеје Андреја Рубљова јавља се фреско-сликар Дионисије (имењак нашег Божидача!), када се Иван Грозни припрема да оснује прву руску штампарију, када се у Њемачкој, послеје Гутенбергова изума, шири Лутерова реформација и букти велики сељачки рат, а стварају сликари и графичари Дирер и Холбајн, када у Енглеској Томас Мор објављује своју визионарску „Утопију“, када у Француској одјекује моћна и сочна сатирична ријеч Раблеова, када конквистадори Карла V освајају Мексико и Перу а он води жестоку борбу с протестантима, када у Италији стварају знаменита дјела мајстори ренесансе Леонардо, Микеланђело и други и када се штампа Ариостов „Бијесни Орландо“.

То је вријеме када Сулејман Величанствени осваја Београд, лопи отпор крсташких витезова на Родосу, побјеђује на Мохачу и удара топузом о зидине Беча.

То је вријеме када се Венеција бори за јачање своје поморске моћи и за тржишта у подручју Медитерана, све више угроженог надирањем Османлија. *Serenissima* ступа и на наше обале и бива непосредни сусјед подручјима Црне Горе, гдје се не гаси отпор освајачима с истока.

То је вријеме када се светогорски манастири, и под турском влашћу, оглашавају звонима и зраче самим својим постојањем.

То је вријеме када и Црна Гора потпада под турску врховну власт. Али „споменута лива је тврда и каменита“, а црногорски човјек непокоран и непокорен: у освит шеснаестог вијека избијају једна за другом двије црногорске побуне и долази до обрачуна с великом војном силом; турска управа принуђена је на уступке — своди дажбине на мању мјеру (плаћање филиурије и рад на грбаљским соланама), затим предаје власт Скендеру (потурченом сину Ивана Црнојевића), али се народ и на њега жали, јер, кажу, за своју корист уводи „имена мртвих“ на баштине (ето, гогољевски мотив нађе се и на нашем тлу!).

То је вријеме када Подгорица — пошто је Турци освојише 1474. године — бива све јаче утврђивана. Према једном нешто каснијем запису Маријана Болице сазнајемо да је „Подгорица — невелика цитадела, окружена веома пространим бедемом, у којем је 900 кућа, претежно хришћанских, гдје су град, тврђава и село сви уједно“. Он спомиње и „неприступачне планине на којима живе непокорни планинци“ и каже да је Морача „необично бистра“, а Цијевна „чиста и прозрачна“ и говори о риболову. Слично свједочи и Евлија Челебија, турски путописац и географ из седамнаестог вијека.

И најзад, то је вријеме којим се најављује епоха техничке револуције — штампаном ријечи, штампаном књигом. Лутер се о томе изрази сликовито: „Вјештина штампања књига је последњи пламен прије гашења свијета“. А Гете, 1820. године: „Вјештина штампања књига је чињеница којом почиње други дио историје свијета и умјетности, који се од првог сасвим разликује“.

Били су то, рекох, бурни тренуци европске историје и културе. Отуда и мијешање стилова у умјетности, нарочито у графици и иконографији. Све то, као крило птице у замаху, додирује вјештину и умјетничке одлике оновременог штампарства.

И ето, та људска вјештина, којом се означава нова свјетска епоха, као да је опчинила људе из малене Црне Горе — они, међу првима у свијету, почињу штампати књиге: чини то државна, Црнојевића штампарија и појединци — ентузијастички (Палташић, Макарије и Пахомије, Вуковићи, Загуровић и други).

Била је то вапијућа историјска потреба. Мали народи са балканског тла и њихови слободари виде у штампаној књизи ново оружје за пружање отпора освајачима, за буђење свијести о себи и својој земљи. У тим условима црква, која је била чувар феудалних односа, постепено бива чинилац отпора иновјерцима. У Црној Гори, нарочито, она постаје предводник ослободилачке борбе. И није случајно, стога, што прве наше штампарије настају и дјелују у том смјеру и што их хришћанске велесиле Европе подржавају и помажу. И није случајно што једна од најмањих европских земаља, Црна Гора, хита да не заостане за првим корацима новог времена и напретка — на пољу штампарства она то чини прије многих, већих и моћнијих, она рађа људе који су кадри да на дјелу одговоре суштинском захтјеву својег стољећа.

И можда је дјело првих штампара с црногорског тла и прве државне Црнојевића штампарије заправо најзначајнији корак мале Црне Горе у историји свјетске културе.

Јер ваља имати на уму да Которанин Андрија Палташић (о којем се у нас недовољно говори и пише) само двадесетак година послје појаве Гутенбергове Библије штампа у Венецији инкунабуле и дјела римских класика. То је, колико знам, први југословенски штампар. Слиједи му Макарије (његов ученик, кажу неки аутори), па Божидар и Вићенцо Вуковићи и Пахомије и Мојсије из Будимље. Но, и други крајеви наше земље рађали су оновремене штампаре — ваља се сјетити Бонина де Бонинија из Дубровника, Ђорђа Далмате из Далмације, Теодора и Радоја из Горача, Данила из Милешеве, Стефана Скадранина, Радише из Београда, Тројана Гундулића, Мардарија и других, знаних и незнаних. Нијесу, веле, „дали себи покоја нити сна трепавицама својим“.

Многи од њих нијесу бирали гдје ће боље и лагодније живјети. Свој животни и историјски задатак остваривали су тамо гдје се то могло чинити. Пахомије ни у Венецији не заборавља да је родом из Црне Горе, из Ријеке Црнојевића, али додаје, помирен с туђином: „Гроб му отаџбина, а земља мати“.

Та сјајна плејада црногорских и других штампара и библиофила, родољуба и културних посленика највишег реда чини част цијелој нашој земљи, данас. Њихово дјело бива и биће културно наслеђе свих нас на југословенском простору и шире.

Покушавао сам да њихов значај предочим себи и на овај начин: затворим очи, замислим да их није било — празнина, црни понор над којим човјека обузима језа! И долазио сам на руб немилог искушења да варирам познате Мажуранићеве стихове:

Зар би зато варваром вас звали
што штампасте док су они спали!

У том и таквом времену ступа на сцену и наш штампар Божидар Вуковић, типичан примјер оновременог преображаја: од власника земаља око Подгорице и под Скадром постаје власник „типара“, има раднике помагаче и распростире дјеловање преко растурача својих издања: то је, у њему самом, онај необични корак од земљовласника према човјеску грађанске, технократске епохе.

Божидар Вуковић је живио и радио, могло би се рећи, као пунокрвни човјек ренесансе. Наоко противурјечна личност. Наш јужњачки темперамент, пун страсти и заноса, а уједно смјеран над словима својих „божанских“ књига. Предузимљив и смион, спреман да се преда племенитој авантури „књигопечатње“. Знао је да на своје књиге утисне коју ријеч о себи и понајприје о својем раду, свјестан да се радом најснажније живи и дјелује и оставља о себи трага и гласа. Он је искрен у тим исказима као и у тестаменту: књогољубац и страсник, имао је и ванбрачне кћери, те из саосјећања, пред смрт, намјењује дарове „сиромашним дје-

војкама које се налазе у Зети“. Казивао се да је потомак старих српских деспота, над књигама и главом вијорио му се позлаћени барјак и уједно је с поносом носио титулу палатина и на грбу му лава и орла с пламеним језицима. Он је, колико знам, био једини „нашијенац“ који је на пољу „типара“ и слова и словних украса освојио племићку титулу од страног владара и тако постао витез штампарства.

Вријеме је било на његовој страни и он се борио у матици времена. „Господин војвода“ могао је једном ногом стојати у Венецији а другом у својем крају, у Подгорици. Њега покреће снажно родољубље, сав је обузет патриотском мисијом — у словима и украсима црквених књига он види слободарске поруке својим сународницима и људима других подручја Балкана. О томе своједочи само његово дјело, а то потврђује и син му Вићенцо: „Он није штедио ни богатства ни свога здравља мислећи дању и ноћу како да помогне своје народу“. Он, „Подгоричанин од Ђурић“, штампа „души корисну књигу“, а има на уму завичај и оне своје „непокорне планинце“. Назива се војводом, а уједно биљежи — по обичајима онога времена — да је „грешни и посљедњи међу људима“. Опијен је стварањем књига, послом који лебди између божанског и људског, јер књига својом суштином бива „божанска“, али не може бити савршена — „није је писао свети дух нити анђео, већ рука грешна и овоземаљска“.

Наш витез штампарства, вођен гласом велике авантуре у туђини, однио је у очима бјелину брзака и бистру модрину вирова Мораче, Зете и Цијевне. Однио је у очима вијенац планина — као да су се схватиле у високо, на изглед сурово коло око равне Зете. Однио је у очима простор „веље воде“ — Скадарског језера, по којем су расуте питоме, зелене горице са замуклим споменицима минулих стољећа, а по затонима тишици риболовних ока. Однио је у слуху тврду, непокорну ријеч својег поробљеног завичаја — брђана и пастира, тежака равничара, калуђера по манастирима, занатлија вјештих руку, планинки, кућаница и преља, чипчија, надничара, слугу и кулугџија, ситних продаваца и кириџија којима сунце одређује конаке — раје, принуђене да даје харач, ушур, филурије, испенце и друге дажбине. Однио је у прсима тешку тугу раскућеника који савија дом у туђини — тамо осваја мјесто себи и својем раду, ороди се и сроди, али га туђина не осваја; остаје Подгоричанин за живота, остаје дјелом и гробом на Старчевој горици, ево и до нас, до наших дана.

Мислећи често на Божидача Вуковића и друге наше штампаре старотипних књига, питао сам се: да ли се домовина њихова, Црна Гора и наша земља у цјелини, на достојан начин „одуживала“ својим синовима? Да ли су прикупљена и проучена њихова бројна издања, расута и по другим земљама? Да ли су освијетљени њихови животи и њихов рад? Да ли се, до танчина и свестрано, улазило у њихов штампарски и донекле књижевни рад и особине њихова језика? Да ли смо дошли до библиографије њихових издања и радова о њима? Да ли су и колико проучени утицаји на њихов рад и њихови утицаји на бројне сљедбенике? Да ли се о

њима довољно учи и зна у нашим школама? Да ли се и како чувају и одржавају обиљежја везана за њихов живот и рад? Итд.

Истина, о годишњицама наших старих штампарија било је неколико прослава које су праћене истраживачким захватима. У два маха оживљавано је сјећање на Црнојевића штампарију: године 1893. прослављена је на Цетињу и Ободу њена 400-годишњица; тим поводом штампана је „Прославна споменица“ (1895) са прилозима наших и страних научника; шездесет година касније поново је била прослава на Ободу (1954), а затим је објављен библиографски преглед издања у Црној Гори почев од „Октоиха“. У предратној Подгорици, 1939. године, обиљежена је 400-годишњица смрти Божидача Вуковића; била је приређена свечана академија, штампана је споменица, а вајар Ристо Стијовић израдио је скулптуру за споменик знаменитом штампару. Недавно је, као што знате, приређена изложба издања Божидача Вуковића и објављена је узорна монографија (аутор: Рајка Вујошевић, историчар умјетности).

Другарице и другови,

Част ми је што изговарам ове ријечи на почетку симпозијума чији су организатори Црногорска академија наука и умјетности и Музеји и галерије Титограда. Увјерен сам да ће овај скуп истакнутих научника, познавалаца живота и дјела Божидача Вуковића Подгоричанина уродити новим научним донетима и дати подстицај за даља истраживања нашег старог штампарства и његових мајстора. Њихова отаџбина ипак није гроб већ ова земља, њихова и наша, садашња и будућа; њихова отаџбина је и вријеме без међа и граница — оно их је прихватило и трајно ће их задржати у кругу достојних памћења и поштовања.

Чедо Вуковић

